

УДК 37.09:283/289

В. В. Лучкевич,
старший викладач

(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ПРОТЕСТАНТСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ У XVI СТ.: ПРОБЛЕМИ ІСТОРИОГРАФІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

У статті проаналізовано епоху Реформації, визначено передумови поширення реформаційних ідей та протестантських общин на українських землях упродовж XVI ст. З'ясовано рушійні чинники впливу протестантських осередків на розвиток українського шкільництва, виявлено спільні й відмінні риси в організації протестантських та православних братських шкіл з огляду на історіографічний аналіз праць вітчизняних науковців.

Період проголошення незалежності України охарактеризувався позитивною тенденцією до розширення предметного дослідницького поля різних напрямків історико-педагогічної науки та спробами їхнього об'єктивного аналізу за рахунок введення раніше невідомого матеріалу, який за радянських часів був негативно оцінений та заборонений для широкого загалу науковців. Чільне місце поміж цих досліджень посідають праці українських науковців В. Гаджеги [1], О. Левицького [2], О. Петрова [3], А. Савича [4] та ін., в яких аналізується доба Реформації, поширення реформаційних ідей по всій території Європи, визначаються шляхи проникнення протестантських ідей в Україну, визначається їх вплив на розвиток вітчизняної науки.

Не менш важливим для реконструкції контексту епохи Реформації є праці сучасних дослідників А. Бондара, Б. Года [5], Я. Ісаєвича [6], В. Любашенко [7], Б. Мітюрова, В. Потульніцького [8], що дозволяють скласти уявлення про стан педагогічної науки в досліджуваній період, виявити особливості її розвитку в Україні, а також з'ясувати актуальні проблеми вітчизняної педагогіки, проаналізувати вплив нових західноєвропейських педагогічних моделей та концепцій на її розвиток. Однак, виявлена евристичним шляхом сукупність матеріалів дає можливість стверджувати, що проблеми історіографічних дискусій довкола питань впливу протестантських осередків на розвиток українського шкільництва досліджувалися сучасними науковцями вибірково. Тому **метою** статті є виявлення нових матеріалів про культурно-освітню діяльність протестантських общин в Україні, їх інтерпретація та компаративний аналіз, що дозволить зробити більш рельєфним історіографічні студії з проблеми сприйняття сучасниками реформаційних ідей в українському інтелектуальному середовищі з урахуванням неоднорідності його суспільного та культурно-ідеологічного поділу.

Упродовж XVI ст. майже на всій території Європи поширилися реформаційні ідеї, які базувалися, перш за все, на реорганізації основних елементів об'єктивної релігії, тобто її догм, заповідей, культу та соціального стану у вигляді церкви з її особливим поділом на клір і общину. Протириччя між кліром з незмінними, істинними формами догм, заповідей та культу, з одного боку, та общини з її особистими релігійними переживаннями та ідеями, з другого боку, спричинили появу нових релігійних реформаційних течій на всій території Європи [9: 21]. Однак ці протириччя носили не тільки суто релігійний характер. Вони перепліталися з загальнокультурними, національними, соціальними, політичними, економічними і навіть науковими мотивами кожного окремого європейського суспільства.

Різні течії Реформації, що виступали проти католицької церкви, її науки та існуючого політичного ладу, знаходили своїх прихильників серед населення Польщі й України. Серед причини швидкого поширення протестантських общин на польських та українських землях, слід відмітити і те, що саме Польща впродовж XV ст. стала притулком для всіх іновірців, оскільки тут проходили торговельні шляхи зі Сходу на Захід, оселялися тисячі торговців різних віросповідань з різних куточків Європи та Азії, слабо відчувався дух Священної інквізиції, що в XV ст. лютувала по всій Європі, тут процвітало вільнодумство та віротерпимість [2: 35]. Також польській і литовській шляхті імпонувала боротьба протестантів проти претензій латинського духовенства та й самої латини, а також їх перехід до народної мови в богослужіннях та письменстві [10: 50]. Українська церква у XVI ст., зазнаючи різних утисків з боку польського уряду і католицького духовенства, також прихильно ставилася до протестантів, які, посилаючись на порядки грецької церкви, виступали проти католицьких догм та культу.

Утиски православної церкви та придушення національної свідомості українців дали хороший ґрунт для поширення та розвитку реформаційних течій на українських землях, особливо на територіях, що входили до складу Польсько-Литовської держави. Найбільше протестантських громад знаходилося у Галичині (понад 30 осередків), на Холмсько-Белзькій Побужжі (24 громади) та на Волині (біля 20 громад) [10: 52]. Серед реформаційних течій в Україні були поширені кальвінізм, соціанство, лютеранство та община чеських братів, що сповідувала ідеї гусизму.

Слід також звернути увагу на протестантські осередки, які існували на Закарпатті у XVI ст. Основною причиною успіхів конфесії на Закарпатті слід вважати державну підтримку протестантів. За часів панування князів Ракоці православна церква не тільки в Закарпатті, але й в усій Трансильванії знаходилася в юридичній залежності від кальвіністських суперінтендантів. Серед інших чинників, що сприяли поширенню протестантського вчення в Угорській Русі можна виокремити безпосередню близькість угорських та німецьких кордонів, де зародилися ідеї протестантизму, постійну міграцію учнівської молоді Угорщини до німецьких університетів, особливо до популярного у ті часи Віттенберзького університету – наукового осередку протестантизму, а також торгівельні контакти купців обох країн, що сприяли проникненню ідей Реформації на територію Угорщини [1: 13]. Однак серед простого населення протестантські ідеї здобули симпатії через впровадження і використання рідної мови у богослужіннях, навчанні, виданні книг тощо. Наприкінці XVI ст. на території Закарпатської Русі існувало близько 200 кальвіністських громад.

Перші протестантські громади з'являються у Земплянському окрузі (Пряшів, Ужгород), потім у Левочі, Любичях, Топорці, Уйгеле. У 1549 р. Стефан Копач відкриває протестантську школу в місті Шарош Патак і з цього часу місто стало центром реформаційного руху в усьому Карпатському регіоні [7: 91]. Зокрема просвітницька діяльність чеських братів на Закарпатті була пов'язана з розповсюдженням чеської літератури в закарпатських народних школах та пропагуванням реформаторських ідей, які стосувалися близькості ведення богослужінь у православних та протестантських церквах, використання рідної мови у літургіях і проповідях. Перші переклади Святого Письма рідною мовою з'являються на території Закарпаття за посередництва чеських братів. Саме вони привозили в регіон копії "Шекейського Псалтиря" (1550 р.), "Євангеліє" (1574 р.), "Діяння апостолів" (другої половини XVI ст.), а також відому "Крالیцьку Біблію", надруковану чеськими братами в моравському селі Креліце [3]. Разом з намаганнями Австро-Угорської імперії придушити національний дух закарпатського населення через насадження унії, зростала прихильність місцевого населення до діяльності протестантських громад, які намагалися відстоювати національну ідентичність.

Відомі представники Реформації такі як: Лютер, Кальвін, а згодом і Коменський рушійною силою у релігійній боротьбі католиків з протестантами вважали освіту. За її допомогою можливо виховати розумну, моральну, патріотичну людину, яка зможе дати відсіч як ідеологічним, так і політичним ворогам. Тому в усіх протестантських течіях, що розповсюдились в українських землях, існувала розгалужена мережа шкіл при кожній громаді. Більшість кальвіністських шкіл знаходилось на литовських, білоруських та західноукраїнських землях. Здебільшого, це були початкові або середні школи, в яких вивчалися граматика, риторика, діалектика, арифметика, астрономія, геометрія та музика [11: 119]. Релігійні братства країн Східної Європи запропонували своє бачення організації освіти. Однією з найвідоміших шкіл серед релігійних братств стала школа чеських братів, до якої належав Я. А. Коменський. Він узагальнив досвід громади і використав його у своїй педагогічній системі. Поєднуючи у теорії навчання і виховання традиції чеських братів та новаторства, використовуючи здобутки гуманістичної педагогіки, створюючи національну систему освіти, Я. А. Коменський, тим самим, намагався пристосувати школу до потреб і запитів епохи.

Культурно-освітня місія протестантів в Україні найбільш повно проявилася у шкільництві, видавничій і перекладацькій діяльності, а також у літературі та науці. Особливою прикметою протестантських шкіл стала присутність світського начала у навчальних закладах: їх спрямованість на виховання широко освіченої людини, готової до участі у суспільному та культурному житті своєї країни. Протестантський релігійно-просвітницький рух сприяв також розвитку української літератури XVI–XVII ст., характерними рисами якої була поява полемічних трактатів народною мовою, що відбивали релігійне протистояння між католицьким, православним і протестантським віросповіданнями [12: 36].

Слід відмітити, що створення братських шкіл було характерним явищем майже для всіх слов'янських народів, у середовищі яких гостро постало питання національного самозбереження кожного окремого суспільства. Оскільки ці школи були народними й національними за своїм характером, вони швидко здобули симпатії місцевого населення та поширилися у всіх слов'янських регіонах. Порівнюючи витоки утворення протестантських і православних братських шкіл та аналізуючи їх діяльність на західноукраїнських землях у XVI – початку XVII ст. українські дослідники (Я. Ісаєвич [6], О. Лепкій [13], А. Савич [4], К. Харлампович [14]) доходять загального висновку щодо подібності в їх організації та змісті навчання. Зокрема це стосується подібності у використанні принципу послідовного та систематичного навчання, вікового поділу та поділу навчальних дисциплін. І. Крип'якевич зауважує, що українські братства хоч і засвоїли провідні європейські організаційні зразки, але, водночас, розвинули новий тип суспільної організації, яка поєднувала функції православної реформації з боротьбою за національні та релігійні права українського народу. Статути братських шкіл України є яскравим свідченням поширення в Україні

засад педагогіки гуманізму, на основних положеннях якої формувалися й інші східнослов'янські братства [15: 8]. Діяльність протестантських та православних братських шкіл була направлена на боротьбу проти єзуїтських навчальних закладів, в яких насаджувалися схоластичні методи навчання та католицьке віросповідання.

Характеризуючи просвітницьку діяльність братських шкіл, А. Савич відмічає, що брак добрих учителів та відсутність якісних навчальних посібників у школах, змушувало їхнє керівництво до використання в навчальному процесі підручників протестантських учених. Зокрема серед вживаних навчальних книг у братських школах та у Києво-Могилянській колегії були вокабули Я. А. Коменського [4: 152]. Він також звертає увагу на високий рівень історичних і богословських знань та мовну підготовку викладачів Києво-Могилянської колегії, що дозволили їм ознайомитися з латиномовними працями чеського педагога ще за його життя. Досліджуючи вплив просвітницької діяльності протестантських громад на розвиток українського шкільництва, автор доходить висновку щодо запозичень братськими школами елементів протестантського навчання та виховання, громади яких були розпорошені по всій території західноукраїнських земель.

Високий рівень знань, які давали протестантські школи, їх відповідність практичним потребам Польсько-Литовської держави давали змогу випускникам отримати різні судові, адміністративні, фінансові посади. Саме високий рівень знань був одним з важливих чинників, що впливав на вибір протестантських шкіл українською молоддю, особливо з вищих верств населення. Разом з тим, учні перебирали їх культуру й науку, поширювали їх погляди.

Відмітимо, що протестантські школи слугували взірцем для організації шкільної справи в Острозі, оскільки вони були поширеними на Волині того часу. Іншим важливим елементом їх впливу були й хороші відносини православних й протестантських вчителів, які навчалися у вищих школах Німеччини. Внутрішня організація Острозької школи, курс наук, методи викладання, класно-урочна система та й її релігійно-моральний устрій свідчать про подібність з протестантськими гімназіями [16: 205]. Також доволі часто в дану школу запрошували на роботу протестантських учителів, які мали можливість використовувати тут педагогічний досвід своїх громад.

Однак, виникнення українських братств з їх шкільними традиціями та виховними ідеалами інший вітчизняний дослідник Я. Головацький пов'язує з суспільно-політичною та релігійною ситуацією Польсько-Литовської держави та поширенням реформаційних течій на її території. На думку автора, українські братські школи виникають як протидія католицьким та протестантським школам для збереження власної культурної самобутності нації [17: 5]. Братські школи виступили на захист православ'я як основи національної ідентичності, яка була протиставлена офіційній польській релігійно-культурній парадигмі. Подібну думку знаходимо і в працях В. Липинського, який також відмічає негативний вплив протестантизму на українську спільноту, що полягає у дезорганізації православного духовенства та відчуженні від власної національної культури [18: 96]. Водночас, автор наполягає на необхідності збереження національної самобутності українського народу з її виховними й освітніми традиціями, в якій органічно поєднуються як власні виховні традиції, так і кращі педагогічні здобутки інших народів.

Підсумовуючи вищесказане, доцільно зазначити, що під впливом новітніх протестантських теологічних й філософських теорій XV – XVI століть, розвивалася й українська педагогічна думка. Протестантський рух на українських землях спонукав духовних й освітніх представників православ'я до активної просвітницької діяльності. Зазначимо також, що змагання шкіл, які належали різним церквам, публіцистичні суперечки між представниками різних конфесій, стимулювали учасників полеміки до пошуку поглиблених наукових аргументацій, що сприяло розвитку науки та вдосконаленню шкільної освіти.

Зазначимо також, що братські школи України необхідно розглядати в європейському контексті філософсько-педагогічної думки, яка мала значний вплив на їх розвиток в Україні. Схожість між окремими місцями статутів українських братських шкіл та протестантських общин є лише в тих питаннях, вирішення яких на той час вже було спільним надбанням гуманістичної педагогіки в різних країнах Європи.

Протестантський рух на українських землях Польсько-Литовської держави спонукав духовних й освітніх представників православ'я до активної просвітницької діяльності. Зазначимо також, що змагання шкіл, які належали різним церквам, публіцистичні суперечки між представниками різних конфесій, стимулювали учасників полеміки до пошуку поглиблених наукових аргументацій, що сприяло розвитку науки та вдосконаленню шкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаджега В. Вплив Реформації на подкарпатських русинів / В. Гаджега // Зоря-Најнал (Часопис Подкарпатського общества наук). – 1942. – Рочник III. – С. 5–48.

2. Левицький О. Соціанство в Польше и юго-западной Руси / О. Левицький // Киевская старина. – 1882. – № 4. – С. 25–57.
3. Петровъ А. Статьи объ Угорской Руси / А. Петровъ. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1906. – 71 с.
4. Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Вкраїні та Білорусі в XVI – XVIII в. / А. Савич. – Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – 200 с.
5. Год Б. Виховання в епоху європейського Відродження: середина XIV – початок XVII ст. / Б. Год. – Полтава : АСМІ, 2004. – 433 с.
6. Ісаєвич Я. Освітній рух в Україні XVII ст.: східна традиція і західні впливи / Я. Ісаєвич // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 2–9.
7. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій / В. І. Любашенко. – Львів : Просвіта, 1995. – 350 с.
8. Потульніцький В. Інтелектуальні впливи Заходу на духовне життя української еліти в XVII – XVIII ст. / В. Потульніцький // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 3–7.
9. Вульфийс А. Г. Религия, церковь и реформация / А. Г. Вульфийс. – Петроград : "Academia", 1922. – 39 с.
10. Грушевський М. С. Духовна Україна. Збірка творів / М. С. Грушевський. – Київ : Либідь, 1994. – 560 с.
11. Історія релігії в Україні: у 10 т. / А. Колодний та ін. (ред.); НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Відділення релігієзнавства. – К. : Укр-ий Центр духовної культури, 2002. – Т. 5. – 428 с.
12. Барвінський О. Огляд історії українсько-руської літератури до кінця XVIII століття / О. Барвінський. – Львів : Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1901. – 68 с.
13. Лепкій О. О греческо-славянской грамматике / О. О. Лепкій // Галицко-русская матица. – Львов, 1870. – С. 35–48.
14. Харлампович К. Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII века, стношение ихъ к инославнъмъ / К. Харлампович. – Казань : Типографія Императорскаго Университета, 1898. – 524 с.
15. Крип'якевич І. Львівська братська школа XVI–XVII ст. / Іван Крип'якевич // Українська школа. – 1926. – Т. 1 (XXXV) – С. 1–10.
16. Харлампович К. Острожская православная школа / К. Харлампович // Киевская старина. – 1897. – № 5. – С. 177–207.
17. Головацкий Я. Ф. Начало и действованіе львовскаго Ставропигійскаго братства. По историческо-литературному отношенію / Я. Ф. Головацкий. – Львовъ : Типом Ставропигійскаго Института, 1860. – 48 с.
18. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Львів : Дружина, 1933. – 134 с.
19. Бэрд Ч. Реформация XVI века в ее отношении к новому мышлению и знанию / Ч. Бэрд; под ред. и с предисловием Н. И. Каптерева. – Спб : Изд-во С. Н. Поповой, 1897. – 562 с.
20. Левицький В. Історія науки. У 2-ох частинах. / В. Левицький. – Львів : Самоосвіта, 1935. – Ч. II. – 40 с.

Матеріал надійшов до редакції 31.03. 2010 р.

***Лучкевич В. В. Культурно-образовательное протестантское движение в Украине в XVI ст.:
проблемы историографических интерпретаций.***

В статье проанализирована эпоха Реформации, раскрыты предпосылки распространения реформационных идей и протестантских общин на украинских землях в XVI ст. Выявлены основные факторы влияния протестантских центров на развитие украинских школ, выявлены общие и отличные черты в организации протестантских и братских школ ввиду историографического анализа работ отечественных исследователей.

***Luchkevych V. V. Cultural and Educational Protestant Movement in Ukraine in the 16th century:
the Problems of Historiografic Interpretations.***

In the article the period of Reformation has been analyzed, the preconditions of Reformation ideas' and protestant communities' widening in Ukrainian lands of the 16th century have been revealed. The main factors of protestant seats' influence on the development of the Ukrainian schools have been defined; the common and different features in the organization of protestant and Ukrainian orthodox schools have been shown according to the historiografic analysis of Ukrainian scientists' works.